

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდიზაციის
პრობლემა და "ვეფხისტყაოსანი"

ენა საუკუნეების განმავლობაში ცვალებადი კატეგორიაა და არც ქართული ენაა ამ მიმართებით გამონაკლისი. უამთა ვითარებაში ენა იცვლებოდა თავისი განვითარების შინაგანი კანონზომიერების მიხედვით. ეს ეხება ბგერათა სისტემას, გრამატიკულ წყობასა და ლექსიკას.

ენის სფეროების მიხედვით V-XI საუკუნეების სალიტერატურო ქართულსა და თანამედროვე სალიტერატურო ქართულს შორის საკმაოდ დიდია სხვაობა, მაგრამ ზაზი უნდა გაესვას ჩვენი ენის მონოლითურობასა და სიმტკიცეს.

ისევე ბგერათა სისტემიდან თუ დავიწყებთ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ც (ეი, იგივე ე მერვე), რომელიც უძველეს ქართულ ხელნაწერებში, წარწერებში გვხვდება ეი დიფთონგის აღნიშვნა იყო. შემდეგ იგი ცალკე ე-საც აღნიშნავდა. შემდგომ ამისა აღნიშნული გრაფემა XI საუკუნიდან მხედრულ ანბანში აღარ გვხვდება, რადგან მან ეს ასო-ბგერა უკუაგდო, როგორც ზედმეტი ნიშანი. მიუხედავად ამისა, XI-XIII-XVIII საუკუნის წერილობით და ეპიგრაფიკულ ძეგლებში ეს გრაფემა გვხვდება და ეს მოვლენა უნდა აიხსნას ტრადიციის ძალით. ამის შესახებ არაერთი მკვლევარი გამოთქვამს არაუმენტირებულ ვარაუდს.

არაერთი სიტყვა, რომელიც ძველ სალიტერატურო ქართულში დასტურდება თანამედროვე ქართულში აღარ გამოიყენება, ზოგმა სიტყვამ მნიშვნელობა იცვალა, ზოგი ფორმის მიხედვით შეიცვალა.

როდესაც ძველსა და ახალ ქართულზე ვლაპარაკობთ და ვიხილავთ, უნდა გავითვალისწინოთ ლექსიკურ-გრამატიკული სხვაობა, რაც საკმაოდ დიდია და იძლევა საფუძველს ენის ისტორია დაყონ პერიოდებად.

მწერლობაში მხედრული ანბანის დამკვიდრების შემდგომ სალიტერატურო ქართულში შემოვიდა ცოცხალი, ზეპირმეტყველებითი ენა, რომელიც ძირითადად საერო ლიტერატურის ძეგლებში, ისტორიულ წყაროებში, საბუთებში გამოჩნდა. ეს ენობრივი ნაკადი წამყვან ნაკადად იქცა და სწორედ ამ ეპოქას განეკუთვნება შოთა რუსთაველის პოემა "ვეფხისტყაოსანი"; სწორედ, ენის პერიოდებად დაყოფის საფუძველს იძლევა აღნიშნული პოემა.

არნოლდ ჩიქობავამ ნაშრომში "ახალი სალიტერატურო ქართული ენის წარმოქმნისათვის" აღნიშნა: "ქართული ენის განვითარებაში უნდა გავასხვაოთ ძველი და ახალი ქართული. ძველი სალიტერატურო ენა – მეხუთე საუკუნიდან მეთერთმეტე საუკუნის დამლევამდე. ძველი ქართული ენა ამ ექვსი საუკუნის მანძილზე არაა ერთფეროვანი: ხანმეტი ძეგლები, ჰამეტი ძეგლები, მეცხრე-მეათე საუკუნეთა ძეგლები რიგი თავისებურებებით ხასიათდება – ლექსიკაში, მორფოლოგიაში, ფონეტიკაში. მაინც ძველი ქართული ენა მკვითრად ჩამოყალიბებული ნორმების სისტემაა" (არნ. ჩიქობავა, 1998, გვ. 3).

ბატონმა არნოლდ ჩიქობავამ გაიზიარა ენის ორ საფეხურად დაყოფა და აღნიშნა, რომ საშუალო ქართულის ცალკე საფეხურად გამოყოფა არაა გამართლებული საქმის ვითარებით.

მან თავის ცნობილ ნაშრომში "ენათმეცნიერების შესავალი" აღნიშნა: "ძველი და ახალი ქართულის გარდა ზოგჯერ საშუალო ქართულსაც გამოყოფენ. େუ საშუალო ქართულს აღმოაჩნდება იმ რიგის სხვაობა ძველ და ახალ ქართულთან შედარებით, რაგვარიც ძველ და ახალ ქართულს შორის არსებობს, საშუალო ქართული უნდა გამოიყოს ცალკე ერთეულად (ნამდვილად კი საშუალო ქართულის გრამატიკულ წყობასა და ძირითად ლექსიკურ ფონდში არ შეიმჩნევა ასეთი სხვაობა, რომ საშუალო ქართული ძველ ქართულსა და ახალ ქართულს გვერდით ამოუდგეს, როგორც თანატოლი ოდენობა, ე.ი. საშუალო ქართული ცალკე ერთეულად არ გამოიყოფა" (არნ. ჩიქობავა, 2008, გვ. 20).

აკაკი შანიძე სალიტერატურო ქართულს სამ პერიოდად ყოფს: I – ძველი ქართული ენა (V-X სს.), II – საშუალო ქართული ენა (XII-XVIII სს.), III – ახალი ქართული სალიტერატურო ენა (XIX საუკუნიდან დღემდე). იგი აღნიშნავს, რომ ასეთი დაყოფა მიახლოებითია. ზედმიწევნით საზღვრის დადება ძველსა, საშუალოსა და ახალ ქართულს შორის არ შეიძლება. მაგ.: "ქილილა და დამანას" ენა რომ შევეუდაროთ "სიბრძნე სიცრუისას", ვნახავთ, რომ "ქილილა და დამანას" ენა უფრო ძველ სიტყვებსა და ფორმებს ხმარობს, ვიდრე "სიბრძნე სიცრუის" წიგნი. ესენი კი ერთისა და იმავე ეპოქის ძეგლებია" (ა. შანიძე, აღ. ბარამიძე, ი. აბულაძე, 1934, გვ. 01).

ა. შანიძე თავის ცნობილ საკვალიფიკაციო ნაშრომში "სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში" წერს: "...რომ უფრო ნათელი იყოს უღლების ნორმების დარღვევის პროცესი ამ პრეფიქსთა ხმარების საკითხში, პროცესი, რომელიც დაიწყო ჯერ კიდევ ძველს ქართულში, შემდეგ თანდათან იზრდებოდა საშუალო ქართულში და ისე გაიზარდა, რომ საშინელებად იქცა და სრული ქაოსი შეიქმნა ახალ სალიტერატურო ენაში" (აკ. შანიძე, 1981, გვ. 113).

სწავლული კვლავ აღნიშნავს: "გრამატიკულ ნიშნებს შორის ასპექტის ჩვენება ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია ქართული ენის პერიოდიზაციის დასადგენად" (აკ. შანიძე, 1942, გვ. 6-7).

"ამგვარად, ასპექტის კატეგორიამ აღნიშნა, ასე ვთქვათ დიდი მოხვეული ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიაში და ამით გარკვეული მიჯნა დადო ძველ ქართულსა და ახალს შორის. ამ მიჯნაზე ძვეს საშუალო ქართული, რომელიც ასახავს ამ ორი სისტემის პარალელურ არსებობას და ენის ცდას, უფრო და უფრო მეტი გასაქანი მოუპოვოს ახალ სისტემას და მივიწყებას მისცეს ძველი" (აკ. შანიძე, 1953, გვ. 279).

არნოლდ ჩიქობავასა და აკაკი შანიძის ენის პერიოდიზაციის ორ და სამ დაყოფას შორის არსებობს სხვაობა, მაგრამ ორივე შეხედულების დამცველებს, ჩვენსა და უცხოელ სწავლულებს, ქრონოლოგიური ჩარჩოები დაახლოებით ერთნაირად აქვთ წარმოდგენილი.

ზუჭრატ ჭუმბურიძე ამ საკითხთან დაკავშირებით წერს: "უფრო სწორი და მიზანშეწონილია როცა XII-XVIII საუკუნეთა ენას ცალკე გამოყოფენ საშუალო ქართულის სახელწოდებით, რომელიც ერთგვარი გარდამავალი საფეხურია ძველსა და ახალ ქართულს შორის" (ზ. ჭუმბურიძე, 1984, გვ. 31).

ტ. ფუტკარაძის აზრით, ტერმინი "ძველი ენა" ნიშნავს მკვდარ ენას, "ახალი ენა" - ცოცხალ ენას; ქართველურ სინამდვილეში ე.წ. ძველი ქართული ენა დღემდე ფუნქციონირებს საეკლესიო ველში (მაგალითად, სულხან-საბა ორბელიანი XVII საუკუნეში განსხვავებული ენით წერდა "მოგზაურობას ვეროპაში" და "სწავლანის". სასულიერო სტილით შესრულებული "სწავლანის" ენა სინტაქსური წყობითაც და მორფოლოგიურადაც "ძველი ქართულისებურია", მაგრამ მასში XVII საუკუნის მეტყველების ნორმებია შეჭრილი...). შესაბამისად ტ. ფუტკარაძე ამჟობინებს გამოიყენოს ტერმინები: საეკლესიო მწერლობის სტილი და საერო მწერლობის სტილი (ტ. ფუტკარაძე, 1993).

საერო სტილში უფრო ასახულია ცოცხალი მეტყველება, ვიდრე საეკლესიო სტილში. ყველა ენა იცვლებოდა ისევე თავისი შინაგანი კანონების მიხედვით. ეს ცვლილება კი ასახვას ჰპოვებდა ენის წარმართველ ნაკადში. საერო ენა ურბანიზაციის შედეგად, ხალხურ ენას ეფუძნებოდა, მაგრამ არ იქნებოდა როგორც ზუსტი ასლი ზეპირმეტყველების ენისა.

ასპექტის გამოხატვის სისტემაში ძველი სისტემის გვერდით ჩნდება ახალი ფორმები, როდესაც უსრული და სრული ფორმები ერთმანეთს უპირისპირდება ზმნისწინის ქონა-არქონით. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა "ვეფხისტყაოსანი", სადაც ასპექტი იწარმოება ცოცხალი მეტყველების ენის მიხედვით.

მაგალითად:

არაბეთს **გასცა** ბრძანება დიდმან არაბთა მფლობელმან:

"თინათინ ჩემი ხელმწიფედ **დავსვი** მე მისმან მშობელმან:

მან **განანთლნეს** ყოველნი ვით მზემან მანათობელმან:

მოდიოთ და ნახეთ ყოველმან **შემსხმელმან, შემამკობელმან**"

(44 სტროფი, გვ. 20)

"თინათინ **მოჰყავს** მამასა პირითა მის ნათელითა,

დასვა და თავსა გვირგვინი **დასდგა** თავისა ხელითა,

მისცა სკიპტრა და **შემოსა** მეფეთა სამოსელითა"...

(98 სტროფი, გვ. 35)

"მეფე **გაწყრა**, **გაგულისდა** ლაშქარნიცა **შეუზახნა**:

მან მღევართა მიწევამდის არ **უჭვრიტნა**, არცა **ნახნა**,

რაზონიცა **მიეწივნეს**, ყოვლნი მკვართა **დაისახნა**"...

(98 სტროფი, გვ. 35)

"რა მონამან **მოისმინა**, **გაუკვირდა**, **შეეზარა**"

(165 სტროფი, გვ. 50)

ასევე საერო მეტყველების სტილს მიჰყვება ერგატივიც: პოემაში მოთხრობითი წარმოდგენილია, როგორც **მან** და **მა** დაბოლოებით, ასევე, ფუძის სახით. ეს ასპექტის გამოხატვასთან არის დაკავშირებული და ღამახასიათებელია ძველიდან ახალ სალიტერატურო ქართულისაკენ გადასვლის პერიოდისთვის.

შესაბამისი მაგალითები:

"...ავთანდილ იგი მინდორი ოთხ-ახმით გადაიარა..."

"...ავთანდილ მიდგა უშუბნა მათ კაცთა გულმდულარეთა..."

"...ავთანდილ იტყვის: ეზომნი ჭირნიმცა რად ვაცუღენი?..."

"...ასმათ უთხრა: ლომო ცრემლით მაგა ცეცხლთა რა ერგების?..."

გვხვდება მიცემითის ფორმები:

“...ავთანდილს უკვირს...”

“...ასმათს უთხრა...”

“...ტარიელს აეხსენა...” და სხვა.

(შ. რუსთაველი, 1986, სტროფები: 183, 209, 222, 230, 307;

გვ. 62, 64, 67, 68, 92, 93)

საკუთარი სახელები მოთხრობით ბრუნვაში უმეტესად უნიშნოდ, ფუძის სახით გვხვდება, მაგრამ აქვეა **მან** დაბოლოებანი ფორმებიც დაახლოებით 600-ჯერ ბრუნვის ნიშანი სრული სახითაა დაცული.

საკუთარი სახელები უნიშნოდ ასზე მეტი სახით არის წარმოდგენილი. მოთხრობითის ძველი ფორმები გაცილებით სჭარბობს ფუძის სახით გადმოცემულს.

ძველი ნორმების დარღვევა მოთხრობით ბრუნვაში გვხვდება, მაშინ, როცა საკუთარი სახელი ფუძის სახით კი არ არის წარმოდგენილი, არამედ ბრუნვის ნიშანი დაერთვის:

“...ასმათმან წყალი დაასხა...” (346, 1).

“...ასმათმან დამსვა შორს გვარად...” (522, 3).

“...რა ასმათმან დაინახა...” (843, 1).

“...გვიმასპინძლოს ასმათმან...” (1496, 3).

(შ. რუსთაველი, 1951, გვ. 435-440).

ზემო ქართლის ეპიგრაფიკაში რელიეფურად გვხვდება საკუთარი სახელები **-მან** დაბოლოებით. მაგალითად ფრონეს ხეობაში დგას თიღვის გუმბათოვანი ტაძარი, რომელიც 1152 წლით თარიღდება, სადაც გვხვდება სიტყვა **ქმნილებაჲმან** მოთხრობითის ფორმით. ასეთივე მაგალითები გვაქვს ტბეთის, დოდოთის, ბორცვის ჯვრის, ერედვის წარწერებში, რომლებიც ამავე ეპოქის ძეგლებია:

“შე ტბელმან, პატრიკმან”...

“ერისთავმან, ტბელმან, აღაშენა ესე ეკლესიაჲ”

(ი. მეგრელიძე, 1997, გვ. 86).

ჩანს, რომ ეს მოვლენა იმ დროისათვის იყო ნორმა.

შ. რუსთაველს შემოაქვს ისეთი ფორმები, რომლებიც ცოცხალ მეტყველებაში იჩენდა თავს. ასეთივე ვითარებაა საზოგადო სახელთა ბრუნებაშიც. შესაბამისად, “ვეფხისტყაოსანი” საერო მწერლობის ნიმუშია.

დამოწმებული ლიტერატურა

ი. მეგრელიძე, 1997 – ი. მეგრელიძე, სიძველეები ლიახვის ხეობაში, თბ., 1997.
 შ. რუსთაველი, 1986 – შ. რუსთაველი, “ვეფხისტყაოსანი”, თბ., 1986.
 ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, განმარტებანი და ბოლოსიტყვაობა დაურთო ნ. ნათაძემ.

ტ. ფუტყარაძე, 1993 – ტ. ფუტყარაძე, ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში ეტაპების გამოყოფის მიზანშეწონილობის შესახებ, ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის 66 წლისთავისადმი მიძღვნილი II სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, ქუთაისი, 1993.

- აკ. შანიძე, აღ. ბარამიძე, ი. აბულაძე, 1934 – აკ. შანიძე, აღ. ბარამიძე, ი. აბულაძე, ტფ., 1934.
- აკ. შანიძე, 1942 – აკ. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, ნაკ. 1, თბ., 1942.
- აკ. შანიძე, 1953 – აკ. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1953.
- აკ. შანიძე, 1981 – აკ. შანიძე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1981.
- არნ. ჩიქობავა, 1938 – არნ. ჩიქობავა, დიალექტიზმების საკითხისათვის "ვეფხისტყაოსანში", აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის მოამბე, III, თბ., 1938.
- არნ. ჩიქობავა, 1998 – არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, თბ., 1998.
- არნ. ჩიქობავა, 2008 – არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 2008. რედაქცია და წინასიტყვაობა გ. კვარაცხელიასი.
- ზ. ჭუმბურიძე, 1984 – ზ. ჭუმბურიძე, ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდიზაციისათვის, ქართული ენა (წერილების კრებული), თბ., 1984.

NIKOLoz OTINASHVILI

THE PROBLEMS OF THE PERIODS OF THE GEORGIAN LITERARY LANGUAGE AND "THE KNIGHT IN THE PANTHER'S SKIN"

As a rule languages have been changing for centuries and among them the Georgian language of course could not be an exception.

There is a great difference between Modern's Georgian and the V-XI century literary language. When we speak about the Old and the Modern Georgian language and compare them with each other, it should be taken into consideration that the lexical-grammatical events and structure, differences formed during the centuries are quite big and gives us a possibility to divide the history of the Georgian language into some periods.

Prof. Arnold Chikobava in his work "On the formation of the modern Georgian literary language" noted that it is of a great importance to distinguish the Old Georgian and Modern Georgian literary languages in the course of the development of the Georgian language. As to the Middle Georgian, it is not paid any attention at all and it is not concluded as the 2nd period in Chikobava's work.

As to Professor Akaki Shanidze, he divides the Georgian literary language into three periods, though he points out that such division is not exact because it is difficult to set a limit to the Old, Middle and Modern Georgian languages. He writes: "The category of aspect passed a long way in the history of the Georgian literary language and in this way it became the main factor between the Old and the Modern Georgian languages; between them lays the Middle Georgian, which expresses the

existence of these two parallel systems and the attempt of the language to develop its new system” (Ak. Shanidze, p. 279, 1953)..

As we see there are differences between Ak. Shanidze’s and Arn. Chikobava’s points of view concerning the periods of the Georgian literary language but the chronological frames for defenders of both scientists remained the same. As to the language point of view, according to the reflection of the aspect system, next to the old system quite the new forms appear where non-perfect and perfect forms oppose to each other-with prefixes in front of the verbs or without them.

In the poem ‘The Knight in the Tiger’s Skin’ the existence of such system is clearly seen. I quote such forms from the third edition of the poem by Shota Rustaveli, as examples:

gatsa, davsvi, gananatlnes, modit, shemamkobelman, mohkavs, dasdga, mistsa, shemosa (p. 20-35) moismina, gaukvirda, sheezara (p. 50)

We meet man and ma endings in the poem which are the examples of the aspect expressions and this process takes place by changing the old system into the new one

Avtandili midga

Asmati Utkhra

Avtandil gadaiang (p. 62, 64, 67)

Proper names are mainly given in accusative case without any affixes, but we can meet man – endings in the poem about 600 times.

Asmatman tskali dalia (p. 346)

Asmatman damsva (p. 522)

We can widely find proper names ending in – man. For example: in the building built in 1152 we can read: kmnilebaman. In the writings of Tbeti, Dodoti, Bortsvijsvari we can read Tbelman, Patrikman, Eristavman.

As we see this form with man, was a norm then in those days.